

ПРИВАТНОПРАВНИ ПОЛОЖАЈ МОНАХА У ГРЧКИМ ОБЛАСТИМА ПОЗНОРИМСКЕ ИМПЕРИЈЕ У V И VI ВЕКУ¹

Личности које су, почевши од средине III века по Хр., уклањале се из средине друштва и напуштале свет, па се повлачиле у потпуно изолован живот у пустињи и неприступачним крајевима, створиле су постепено једну сферу која је била од света оштро одвојена и која се према свету налазила у сталној начелној опреци и борби. Напуштање света и прекидање веза са друштвом, конституисаним у том свету, инволвирало је и начелну резигнацију на елементе који чине битну садржину живота и реда у том друштву, у првом реду, на правни саобраћај, који је неопходна основа сваке културе. Обиталишта монаха налазила су се начелно изван сфере постојећег друштвеног поретка, те су конзеквентно томе, у начелу морала лежати и изван домаћаја приватноправног поретка, који је за то друштво имао обавезну снагу. По начелном становишту монаха, како оних у пустињи тако касније и оних груписаних у појединим манастирима, ступањем једне особе у монашки живот пропадао је дотадањи њен прави индивидуалитет и она се јуридикчки трансформисала у другу, потпуно нову личност, којој је начелно морала недостајати световним правом нормирана правна способност, јер је она, издвојивши се из светске заједнице, припадала сада једној новој заједници, која с обзиром на начелну апсолутну аверзију према свету, није могла признавати ни у том свету постојећи поредак, у коме начелно није могло бити места за правне норме свет-

¹ *Гласник Скојској научној грушїва*, V, 1928, 131-135.

Од извора долазе овде у обзир *Codex Theodosianus* у издању Th. Mommsen-a и P. Meyer-a; *Codex Iustinianus* у издању P. Krüger-a; *Imp. Iustiniani novellae* у издању C. E. Zachariae de Lingenthal-a и житија монаха наведена у мом чланку „Правни положај и организација грчких манастира по Јустинијанову праву“, публикованом у часопису „Богословље“ III (1928) сеп. от. п. 1 sq. Од литературе, која додирује ову област ваља споменути: H. Leclercq, *Cénobitisme* у *Dictionnaire d'archéol. chrétienne et de liturgie*, publ. par Fd. Cabrol I col. 3047 sqq.; G. Pfannmüller, *Die kirchliche Gesetzgebung Iustiniens hauptsächlich auf Grund der Novellen*. Berlin 1902; A. Knecht, *System des Iustinianischen Kirchenvermögensrechtes*. Stuttgart 1905; Δημ. Α-Πετρακάκος, *Οί μοναχοί θεομοί εν τῇ ὀρθοδόξῳ ἀναθολικῇ ἐκκλησίᾳ*. Ἰ' Ἐν Λειψίᾳ 1907; H. S. Alivisatos, *Die kirchliche Gesetzgebung des Kaisers Iustinian I*. Berlin 1913.

ског поретка.² На место норми у свету постојећег приватног права, начелно су ступила три елемента, која су представљала основу монашког живота и поретка, а која су у каснијем времену чинила најбитнији део акта монашења. Ови основни елементи монашког устројства били су: 1) субординација (ὄλοκοή, ὄλοταγή), која се састоји у својеволном потчињавању једној личности припадајућег права самоопредељења вољи духовног поглавара; 2) целибат (κορθενία), који се састоји у потпуном уздржавању и, у конзеквенцији тога, у начелној немогућности склапања брака; 3) сиромаштво (ἀκτημοσύνη), које инволвира потпуно начелно одрицање свих добара у свету, која имају карактер економског добра те могу бити предмет права власништва.

Међутим, ова начелна изолованост монаха од света и потпуна елиминација саобраћаја између ове две потпуно супротне стране, нису се могли стриктно спровести. У току развитка изолованост је губила од своје оштрине због верске и црквенополитичке акције монаха, који су, нарочито у вези с унутарњим црквеним споровима, почели чешће и у интензивнијој форми да узимају учешћа и у светским стварима и односима. Односи монаха према органима државне власти и према друштву дали су држави повода, да начелно стајалиште монаха и њихов начелни положај доведе у склад са стварним стањем и потребама, те да нормира правне последице ступања у монаштво како у области јавног, тако и у области приватног права. И црквено законодавство било је већ од IV века принуђено да постепено увлачи у своју сферу питања која се тичу односа монаха према свету, па да, с једне стране, предузима енергичне мере против покушаја ширења и примењивања строгих монашких погледа на живот и свет и строгих начела аскетске етике на све верне уопште, а с друге стране, да онемогући продирање светског духа у кругове монаха.³ Ми ћемо се овде ограничити на приказ правних последица, које акт ступања у монаштво изазива у приватноправним односима, а с обзиром на то, како су исте последице нормиране у позноримском законодавству.

Римско државно законодавство IV, V и VI века створило је низ правних норми, које регулишу правне последице које ступањем у монаштво настају у области породичног, наследног и стварног права.

У погледу породичног права, римска држава је у пуном обиму признала и реципирала начелно становиште, које монаштво заступа у погледу правног дејства, које у породичноправним односима изазива ступање у монашки ред, а које становиште је и црквено законодавство усвојило.⁴ Ово нормирање простире се у породичном праву на однос

² Однос монаха IV–VI века према свету и друштву приказаћемо у засебном чланку.

³ У погледу првог ср. каноне помесног сабора у Гангри, а у погледу другог каноне IV васељенског сабора у Халкидону 4, 7, 16. и 17.

⁴ Канон 16. IV васељенског сабора у Халкидону.

родитеља према деци, на брачно и брачно-имовно право. Римско државно законодавство је на место општеобвезних правних норми створило за монахе специјалне одребе у подручју породичног и, с овим у вези, и наследног права, које одредбе уклањају или ублажују неповољне последице, које настају за поједине личности у случају неизвршења правних обавеза.

Тако је у области породичног права римско законодавство, истина за владе цара Јустинијана, у потпуном обиму ставило ван снаге важеће родитељске власти над децом, изрично дозвољујући деци да могу својевољно, без формалног одобрења родитеља, ступити у монашки чин, и забрањујући родитељу да своју децу силом родитељске власти из манастира, у који су ступили, враћа родитељској кући или да овај једнострано самовољни акт деце послужи као правни наслов и разлог за њихово искључење из наследства.⁵ Законска одредба, у смислу које ступање у монаштво има за правну последицу гашење родитељске власти, налази своју мотивацију у пасусу друге једне новеле, по коме се ступањем у монашки ред и манастир све постојеће сродничке везе *eo ipso* разрешују.⁶

У области брачног права јавља се, као правно дејство ступања у монашки чин, апсолутна запрека за склапање правоваљаног брака.⁷ Као апсолутна брачна запрека, монашки чин природно представља и апсолутну запреку за закључење веридбе, те се према томе, пре ступања у монаштво закључене веридбе *ipso facto* разрешују без икаквих штетних последица у материјалном погледу по оног чијом формалном кривњом се веридба развргава.⁸ Приватноправне последице ступања у монашки чин по даље постојање једног правоважно закљученог брака нормиране су у Јустинијановом законодавству специјалним одредбама. Ступање једног супруга у монашки ред и манастир за време трајања брака ствара у моменту формалног ступања у монашки сталеж *ipso facto* разрешење брака, без обзира на прописани формални поступак при разводу брака; постојала је, наиме, *praesumptio iuris*, да је гореспоменутим моментом наступио природан крај брака аналогно правном дејству физичке смрти једног од супруга. У случају, пак, да оба супруга истовремено ступају у манастир, сматра се постојећи између њих брачни уговор ништетним и неваљаним.⁹

Ступање супруга у манастир дало је повода државном законодавству да нормира правне последице, које из овог акта произлазе по

⁵ Јустинијанова конституција од 533(?) *Cod. Iust. I 3, 54, 5; nov. 155 c. 41* (Ed. Zachariae a Lingenthal II 323).

⁶ *Nov. 100 c. 3* (ed. Zachariae a Lingenthal II 22).

⁷ *Const. a. 364. Cod. Iust. I 3, 5; const. a. 531. Cod. Iust. I 3, 52, 14; novellae 13 c. 8 et 155 c. 15 et c. 43* (ed. Zachariae a Lingenthal I 65 et II 307, 324).

⁸ *Nov. 155 c. 39* (ed. Zachariae a Lingenthal II 322).

⁹ *Cod. Iust. I 3, 52; nov. 48 c. 5 et nov. 155 c. 40* (ed. Zachariae a Lingenthal I 64 et II 322/3).

међусобне односе супруга у области брачног имовног права. Правне норме, створене у овом погледу, показују интенцију државног законодавства да удовољи имовноправним интересима обеју странака. Муж који ступа у манастир обавезан је да врати супрузи мираз и све ствари, које је приликом склапања брака од ње добио, а од *donatio ante nuptias*¹⁰ има супрузи уступити онај део који је био уговором за случај смрти стипулиран (*ex pacto mortis causa*). У случају пак да жена одлази у манастир, дужна је она мужу вратити *donatio ante nuptias* у целини, а од мираза (*dos*, пројџ) уговором за случај њене смрти стипулирани део, док је муж обавезан да остали део мираза и све женине ствари, које се код њега налазе, врати натраг жени. У последњем конкретном случају, који може да наступи, тј. у случају ступања оба супруга у монашки ред и манастир, поставило је законодавство норму, да муж има да врати жени мираз у целини као и све предмете које је од ње добио, а он има од жене натраг да прими у пуном износу *donatio ante nuptias*, тако да се у имовноправном погледу у потпуном обиму успоставља *status quo ante matrimonium*.¹¹

Начело апсолутног сиромаштва само собом искључује могућност тестирања и наслеђивања. Карактеристичне су у том погледу изјаве двају монаха из V века, Арсенија¹² и једног анонимног монаха.¹³ Арсеније, када је званичник надлежног суда донео писмену опоруку једног богатог сродника, којом му оставља у наследство цео свој велики иметак, хтео је да поцепа тестаментарни документ уз речи: „Ја сам пре њега умро; он је тек сада умро“, и никако се није дао приволети да прими наследство. Други пак монах на вест, добијену од својих сродника, да му отац лежи на самрти и да би било потребно да оде родитељској кући, да би наследио иметак свог оца, одговорио је: „Ја сам већ пре њега био умро за свет; мртав човек пак не може ништа наследити од (још) жива човека.“ Међутим, и поред овог риго-

¹⁰ *Donatio ante nuptias*, поклон који младожења чини млади пре венчања, била је у источним провинцијама римске империје раширена правна установа, која се равела из првобитне куповине за младу. Ова установа имала је специјалан брачноимовноправни карактер, и сврха јој је била да послужи као осигурање жене за случај да остане удова и као средство за отежање раставе брака. Види о овоме *Sohm-Mitteis-Wenger Institutionen*. 17. Aufl. München-Leipzig, 1924, p. 522 sq.; *Czyhlarz-San Nicolo, Lehrbuch der Institutionen des röm. Rechtes*, 18. Aufl. Wien-Leipzig p. 312 sq.; *E. Cuq, Manuel des institutions juridiques des Romains*. 2 ed. Paris, p. 190 sq.; *L. Mitteis, Reichsrecht und Volksrecht in den östl. Provinzen des röm. Kaiserreichs*, Leipzig 1891, p. 256 sq.; *Mitteis-Wilcken, Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde*, II, 1, Leipzig 1912, pp. 225/6 et 229/30; *P. Collinet, Etudes historiques sur le droit de Justinien I*, Paris 1912, p. 145 sq.

¹¹ Ср. одребе *lex Iustin.* 52 и 54 *Cod Iust.* I 3, 52, 15 и I 3, 54. те новела 13 с. 5 и 155 с. 40 ed. *Zachariae a Lingenthal* I 64 и II 323.

¹² *Apophth. patrum* ed. *Migne Patr.* gr. 65 col. 97.

¹³ *Apophth. patrum* ed. *Migne Patr.* gr. 65 col. 245.

розног начела у ствари власништва, ипак је био извештан број монаха који је толерирао да се на њега у практичном животу примењују опште норме наследног права и права тестирања. Како из напред наведеног поступка судског органа, тако и из позитивних одредаба позноримског законодавства¹⁴ видимо, монаси су у смислу тада важећих правних норми имали у ограниченој форми способност наслеђивања и ограничено право тестирања у свим тада постојећим правним формама. Иметак монаха или монахиња, који би без тестаментa умрли, а не би имали никаквих сродника са правом наслеђивања *ab intestato*, имао је по специјалној норми да припадне манастиру дотичног монаха или монахиње, али ово важи само у погледу оног дела иметка који чини неограничену својину умрлог монаха или монахиње. Јустинијаново законодавство унело је у право тестирања и наслеђивања извесне измене. Тако у смислу одредаба *nov. 13 c. 5* и *nov. 95 (ed. Zachariae a Lingenthal I 64 и 527/8)*, личност која ступа у монашки чин, има право да учини претходно расположење у погледу свог иметка, али после акта монашења губи она то право. Деца оних који ступају у монашки чин и манастир, у сваком случају имају право на четврти део иметка, но с тим ограничењем да после ступања родитеља у везу манастирског братства не могу добити више од четвртог дела иметка (*pars debita*) дотичног родитеља, а остатак иметка иде у корист манастира. Горње одредбе биле су ублажене диспозицијом *nov. 155 c. 38 (ed. Zachariae a Lingenthal I, 322)*, утолико што ова диспозиција оставља право располагања иметком и после ступања у манастир интактно. Ова последња одредба даје родитељу право да може и после акта монашења свој иметак деци тестирати, но с тим ограничењем да и себе мора рачунати у децу, тако да на њега опадајући део има припасти његову манастиру, како би манастиру бар донекле била накнађена штета коју трпи због измене првобитне диспозиције у корист деце. Ако би родитељ умро као монах не учинивши претходно никаква тестаментарна расположења, у том случају деци припада само законити део иметка (*νόμιζον μέρος, pars debita*), а остатак иметка има да припадне манастиру. *Nov. 155 c. 38* у оба случаја наслеђивања, како по тестаментарном праву, тако и *ab intestato*, изрично спомиње осим манастира само децу у реду наследника, тако да се из овог изричног истицања мора извести закључак да остали сродници, који би иначе по генералним наследноправним нормама Јустинијанова законодавства имали права на наследство, у ова два конкретна случаја никако не могу у убзир доћи као наследници. Ступање у манастирску заједницу не може ни под којим околностима бити за *testator*-а правоваљан разлог за искључење дотичне личности из наследства, те су у конзеквенцији тога, законским одредбама забрањена и правно нишкетним

¹⁴ *Const. a. 434 Cod. Iust. I 3, 20.*

проглашена сва искључења из наследства како деце од стране родитеља¹⁵ тако и родитеља од стране деце.¹⁶ Одредбама Јустинијанова закона од 531. г. (Cod. Iust. I 3, 52, 13–14) и новеле 155 с. 37 (ed. Zachariae a Lingenthal II 321) стављају се ван снаге сва она тестаментарна расположења и поклони који су били учињени у корист деце или и других личности, али под условом, да иста расположења имају ступити у дејство само у стипуларном случају, ако ови склопе брак или буду имали деце, а међутим, исте личности, не испунивши споменутим уговорима стипулиране услове, ступе у монашки чин. Ако су пак постали клирици или диаконисе једне цркве, имају остати у поседу и уживању тестаментом или поклоном припалог им иметка све дотле, док стоје у служби цркве и исти иметак употребљавају за религиозне сврхе. Ако би пак такве личности напустиле манастир и монашки живот, иметак, у чији би посед на горе означен начин дошли, имао би да припадне манастиру. Само у једном случају не може се горња у корист монаха и клирика учињена диспозиција применити, ако се под горе описаним условима стипулирана супституција (substitutio, ὑποκατάστασις) или реституција (restitutio, ἀποκατάστασις)¹⁷ односи на откуп заробљеника или на алиментацију сиромаша, дакле, на једну еминентно социјалну сврху. Из излагања у овој алинеји види се јасно, да правна способност наслеђивања постоји и после ступања у монашки чин, само Јустинијаново законодавство не садржи никаквих одредаба гледе правног одредења иметка, који би деца по свом ступању у манастир наследила, наиме, да ли исти иметак прелази одмах у потпуну својину, посед, управу и уживање дотичног манастира, или се деци оставља право доживотног уживања, било у апсолутној било пак у ограниченој форми. Свакако су у овом погледу биле меродавне правне норме, које су важиле у ствари права власништва и права поседа монаха.

Правне последице начела потпуног сиромаштва показују се и у области стварног права. Ово начело, поред начела безбрачности и каститета у пуном обиму, чини најбитнији део монашког устројства и живота; оно је неопходно нужан предуслов и за постајање монахом.¹⁸ Држећи се стриктно овог начела, многи су пре ступања у монаштво чинили расположење гледе своје имовине било у форми тестаamenta било у форми поклона – ова форма је чешће употребљивана – намењујући свој иметак или најближим сродницима или пак, што се најче-

¹⁵ Lex. a 531 Cod. Iust. I 3, 54; nov. 155 с. 41 (ed. Zachariae a Lingenthal II 323).

¹⁶ Nov. 155 с. 41 (ed. idem II 323).

¹⁷ О супституцији и реституцији в. Sohm-Mitteis-Wenger, Institutionen p. 614; Czyhlarz – San Nicolò, Lehrbuch der Institutionen des röm. Rechts pp. 369 et 424 sq.; Cuq, Institutions pp. 697 sq. et 794 sq.

¹⁸ Apophth. s. Mac. Aeg. Migne Patr. gr. 34 col. 261; Apophth. patr. Migne Patr. gr. 34 col. 261 – забрањује чак и својину књига – и Apophth. patr. Migne Patr. gr. 65 col. 369.

шће догађало, подељујући га сиромасима или остављајући га за чисто црквене или харитативне сврхе.¹⁹ Кодификујући ову праксу, Јустинијан је у одредбама новела 13 с. 5 и 155 с. 38 (ed. Zachariae a Lingenthal I 64 и II 322), које одређују да личност, која ступа у монашки ред, има право да учини претходно расположење у погледу оног иметка којим је власна тестаментарно располагати, као и у одредбама новеле 100 прооет. ет. с. 1 поставио као основну правну норму, да монах не може имати правну способност власништва, поседовања нити стицања иметка, чинећи извесну екцепцију само за оне монахе који су, с обзиром на аскетску усавршеност, способни да живе индивидуалним животом, те им је у ту сврху било дозвољено власништво оних привредних предмета који су за вођење самосталне егзистенције неопходно нужни. Ако будући монах није пре ступања у манастир учинио расположење у погледу свог иметка, исти је иметак аутоматски прелазио у власност и посед манастира, уз очување законитих права деце у погледу наслеђа (*pars debita*) и материјалних права супруге односно супруга (в. о овом напред изложено).

У погледу правне способности монаха за вршење правних послова облигационоправне природе, не налазимо специјалних одредаба нити у римском законодавству пре Јустинијана нити пак у Јустинијанову законодавству.

LA CONDITION DES MOINES DANS LES RÉGIONS GRECQUES DU BAS-EMPIRE AUX Ve ET VIe S. AU POINT DE VUE DU DROIT PRIVÉ ROMAIN.

PAR PHILARET GRANIĆ; PROF. À LA FACULTÉ DE SKOPLJE.

On en donne pas le résumé du présent travail parce qu'il sera bientôt publié en allemand dans les *Melanges* offerts à M. le prof. Heisenberg (Munich).

¹⁹ Hist. Laus. XXI, 3 ed. Lucot p. 156; Apophth. patr. Migne Patr. gr. 65 col. 81; vita Alex. Acoimeti c. 20 ed. de Stoop p. 33.